

HISTORICA

Jaargang 32 / nummer 3 / oktober 2009
Los nummer €7,-

Een geschiedenis van
ondergoed

Oral history met video en de
tweede feministische golf

Nederlandse koloniale
vrouwen en rassenbewustzijn
in Nederlands-Indië

'Ik heb de liefde liefgehad'

Het onbekende levensverhaal
van dichteres Alice Nahon

Oral history met video en de tweede feministische golf

Een bewogen beweging

"Ik wilde altijd psychiater worden, dat heb ik vanaf mijn zesde al gewild. Als ik op de middelbare school zei: "Ik wil dokter worden", dan zeiden ze: "Kinderarts zeker?" "Nee, geen kinderarts. Psychiater." "Ja, maar dan kan je geen kinderen krijgen." "Hoezo kan je dan geen kinderen krijgen?" "Een werkende vrouw, een carrièrevrouw, dat kan niet samengaan met moederschap." "Nee, hoezo niet?" Zelfs mijn moeder zei: "Ja maar luister nou eens, je kan toch leuk Frans gaan studeren, dat kan je goed combineren met kinderen krijgen." "Maar waarom kan ik geen dokter worden?" "Dat worden allemaal van die manwijven." (...) Nou dat gaf bij mij een soort tegengevoel: ik zal jullie eens laten zien dat ik niet bang ben en dat ik gewoon ga staan voor wat ik wil met mijn vak. Nou, dat speelde wel een heel grote rol. Dus toen Tante Sjaan kwam, was dat gewoon een manier om daar vorm aan te geven. Om er vorm aan te geven aan iets wat niet alleen bij mij leefde maar ook bij andere vrouwen leefde. Wat al een hele tijd leefde."

/ Josien Pieterse en Grietje Keller /

Dit is een citaat uit een interview met psychiater Nelleke Nicolai, die verantwoordigd is over de verwachtingspatronen die voor haar als meisje en vrouw klaarlag tijdens haar jeugd.¹ Haar verantwoordiging leidt uiteindelijk tot de oprichting van een aan het lezingen- en discussieplatform *Studium Generale* verbonden initiatief Tante Sjaan, dat erop gericht was vrouwen te informeren over hun eigen lichaam.

Aletta, het instituut voor vrouwengeschiedenis en naamopvolger van het IIAV, heeft in 2006 het initiatief genomen om in het kader van het project *Moving Women's History* 100 *oral history*-interviews op video af te nemen met Nederlandse feministen. Gedurende een periode van tien jaar worden vrouwen geïnterviewd die een actieve rol speelden in de tweede feministische golf. In dit artikel wordt ingaan op dit onderzoek en op *oral history* vastgelegd op video.

In het geval van Nelleke Nicolai brengt deze wijze van interviewen niet zozeer nieuwe feiten over Tante Sjaan of over de positie van vrouwelijke geneeskundestudenten in de jaren zeventig naar voren. Wel krijgt de geïnterviewde de gelegenheid om een eigen betoog op te bouwen en professionele keuzes en persoonlijke context in elkaar te weven. Onderzoeker Fridus Steijlen maakt de vergelijking met een puzzel waarbij *oral history* interviews niet zozeer ontbrekende puzzelstukjes aanvullen; ze kleuren eerder een puzzel in die daarvoor zwart/wit was.² Dit artikel zal eerst ingaan op de achtergrond van het project *Moving Women's History* en vervolgens op de betekenis van *oral history* op video.

Achtergrond van het project *Moving Women's History*

Aletta wil toekomstige onderzoekers voorzien van een *oral history*-databank die bestaat uit interviews met actieve leden van de vrouwenbe-

weging. Het vastleggen van levensloopverhalen op video biedt inzicht in hun motivaties, ervaringen en persoonlijke ontwikkeling. De collectie interviews is een aanvulling op de primaire geschreven bronnen van de tweede feministische golf.

De eerste fase van het project *Moving Women's History* is voltooid met een verzameling van acht diepte-interviews over de vrouwenhulpverlening.

De vrouwenhulpverleningsbeweging (vhv-beweging) is voortgekomen uit de tweede feministische golf. Begin jaren 1970 realiseerden vrouwen binnen de vrouwenbeweging zich dat veel vrouwen hun eigen lichaam slecht kenden. Vanaf halverwege de jaren 1970 werden steeds meer initiatieven genomen om de normativiteit van de medische theorie en praktijk ter discussie te stellen. Bij veel medici en hulpverleners bestond een grote onbekendheid met specifieke vrouwenklachten, veroorzaakt door biologische factoren en maatschappelijke omstandigheden. Zowel het hulpverleningsveld, de medische theorie en praktijk, als de kennis die vrouwen zelf over hun eigen lichaam hadden, moesten op de schop. Eind jaren 1970 ontstonden verschillende organisaties die, gesteund door de overheid, kennis en methodiek ontwikkelden op het gebied van vrouwenhulpverlening.

Aletta heeft een selectie gemaakt van de sleutelfiguren uit de vhw-beweging. Het wil daarmee een gedifferentieerd perspectief bieden op de vrouwenhulpverleningsbeweging, die onderdeel uitmaakte van de vrouwenbeweging van de jaren 1970 en 1980.³ Daarnaast wil Aletta de ontstaansgeschiedenis en ontwikkeling van de vhw-beweging in beeld brengen, evenals de relatie met de vrouwenbeweging als geheel.

De geselecteerde vrouwen zijn bij verschillende thema's binnen de vrouwenhulpverlening betrokken geweest. Het gaat dan om onderwerpen als abortus, huiselijk geweld, de overgang, gynaecologie en incest. Er is gezocht naar vrouwen met verschillende taken en functies

binnen een organisatie; bijvoorbeeld hulpverleners, verplegers, academisch geschoolden of vrijwilligers. Tevens is bij de selectie rekening gehouden met verschillende achtergronden ten aanzien van klasse, etniciteit en seksualiteit. De acht geïnterviewden zijn in samenspraak met de hoogleraren Janneke Van Mens-Verhulst en Bertheke Waaldijk geselecteerd. Zij hebben in dezelfde periode het onderzoek 'Vrouwenhulpverlening 1975-2000. Beweging in en rond de gezondheidszorg' geschreven.

Het interviewmateriaal is aangevuld met historische beelden uit de jaren 1970 en 1980 en uiteindelijk verwerkt tot een documentaire over de geschiedenis van de vrouwenhulpverlening. Deze documentaire 'Vrouwenhulpverlening ontdekken en vernieuwen' heeft de interviews voor een breder publiek toegankelijk gemaakt en is op hetzelfde moment gepresenteerd als de publicatie van Mens-Verhulst en Waaldijk.

Cover van het boek over de geschiedenis van de vrouwenhulpverlening.

Oral History als archiefcollectie

Bovengenoemde interviews zijn het eerste deel van een groot project waarbij Aletta zelf een collectie van getuigenverhalen op video creëert. *Oral history* is een wetenschappelijke methode >>

die, vanwege het gebruik van orale bronnen, van oudsher door antropologen wordt toegepast.⁴ Sinds de jaren 1960 ontwikkelen ook historici grote belangstelling voor orale geschiedenis en geluidsarchieven. *Oral history* wordt gezien als een methode om (ook) de subversieve geschiedenis te tonen en niet alleen de geschiedenis van de machthebbers of dominante groepen aan bod te laten komen.

Een belangrijk onderdeel is om ook het dagelijkse leven en niet alleen de uitschieters in de geschiedenis in beeld te krijgen. *Oral history* werd in de jaren 1970 wel gezien als een middel om de geschiedenis te 'democratiseren'.⁵

Hedendaagse kritiek uit zich vaak ten aanzien van de grote hoeveelheid *oral history*-onderzoeken die plaatsvinden. Historicus Pim den Boer zegt hierover: "De 'memory boom' en de populariteit van de orale geschiedenis hebben geleid tot een vervaging van de grens tussen herinneren en geschiedschrijven." Dat brengt ons op het volgende punt van kritiek: naast de hoeveelheid onderzoeken wordt regelmatig het vertrouwen op het geheugen bevraagd. Er is regelmatig kritiek dat de methode geen betrouw-

kelijk om een *oral history*-collectie te creëren. Het verzamelen van levensverhalen door een archief kent in de Verenigde Staten een langere geschiedenis. Met het afnemen van getuigenverhalen voor toekomstige onderzoekers wil Aletta investeren in haar collectie. Het project *Moving Women's History* laat zien wat de toegevoegde waarde is van beeldregistratie voor historisch onderzoek naar sociale bewegingen. De inzichten die de methode met zich meebrengt liggen onder meer op het vlak van de non-verbale communicatie. Tempo, ritme, emotie, intonatie en expressie bieden de kijker en onderzoeker inzichten hoe deze sociale beweging door participanten is ervaren.

Oral history op video en de vhw-beweging

In dit artikel wordt aan de hand van enkele interviewcitatens getoond op welke wijze het gebruik van de *oral history* methode in combinatie met videoregistratie tijdens het project tot aanvullingen op de geschreven bronnen heeft geleid.

je open ging waar je een leider bent, waarin je dingen kunt bedenken en doen, nieuwe dingen. Nou, dat kende ik helemaal niet. Ik voelde me heel creatief, maar was het nog nooit geweest. Ik voelde dat het beeld van mezelf als niet-creatieve vrouw volledig werd afgebroken. Dat was leuk. Dat was Dollie Mina." Het citaat wordt op een dusdanig bevlogen wijze uitgesproken dat de toehoorder meegenomen wordt naar een andere tijd en plaats.

Tijdens de video-interviews worden de emoties en maatschappelijke verhoudingen van die tijd opnieuw opgeroepen. Dit kan op anderen worden overgedragen op een wijze die in een schriftelijke verhandeling vaak verloren gaat. Inzichten in persoonlijke ervaringen helpen ander bronnenmateriaal beter te interpreteren en begrijpen. Dit wordt duidelijk uit een citaat uit het interview met Nelliëke Nicolai: "Dus toen ik in Delft werkte, het niet meer naar mijn zin had en merkte dat ik voor de zoveelste keer in mijn leven ik dezelfde soort tegenwerking had. Toen dacht ik: 'Nee, dit ga ik echt niet meer doen. Ik ga niet zoals mijn moeder er aan onderdoor. Dat doe ik niet.' Ik heb toch kennelijk de fantasie dat mijn moeder er aan onderdoor is gegaan, aan haar leven, zoals dat is geworden op grond van keuzes. Ieder mens maakt keuzes in het leven, maar die zijn haar misschien toch wel rauw op haar maag gevallen. (...) Ik heb nooit met haar... Hé, ze is zo... Ik was nog jong en ik heb nooit echt de kans gehad om met haar te praten over hoe zij daar nou zelf tegen aan gekeken heeft. Het blijft altijd een beetje mistig... Dus dat was de reden dat ik dacht: 'Nu ga ik leuke dingen doen.' Ik ben dat boek gaan schrijven, dat was een ei dat ik moest leggen."

In het video-interview wordt de toehoorder meegenomen in de persoonlijke ontwikkeling van Nicolai die er uiteindelijk toe leidde dat ze het boek 'Vrouwenhulpverlening en psychiatrie' schreef.

De kracht van haar keuze komt op beeld heel sterk over. Dan Sipe, historicus en filmmaker, schrijft over de toegevoegde waarde van bewegend beeld in historisch onderzoek: "*The goal is not the overthrow or displacement of the printed word, but rather to have the moving image of film and video recognized as generating discrete modes of discourse with their own ways to encode information, express concepts, and embody ambiguity and certainty.*"⁶

Het lichamelijke speelt een belangrijke rol bij *oral history* op video. Mensen kunnen hun verhaal kracht bijzetten door enthousiast in de camera te kijken, het teniet doen als ze wegglijken en zenuwachtig frummelen als ze ongeschijnlijk onverstoort vertellen. Ingrid Focken vertelt tijdens haar interview hoe weinig vrouwen, ook binnen de vrouwenbeweging zelf, iets over hun eigen lichaam wisten.⁹ Vrouwen gingen gezamenlijk met een spiegelje hun eigen vagina bekijken: "De variaties in vagina's, om dat met elkaar te delen als vrouwen-groep, nou dat was natuurlijk lachen, brullen, gieren van het lachen en tegelijkertijd voorlichting. Of alle borsten, de grote, de kleintjes en alle gevoeligheden daar omheen, dat was zo

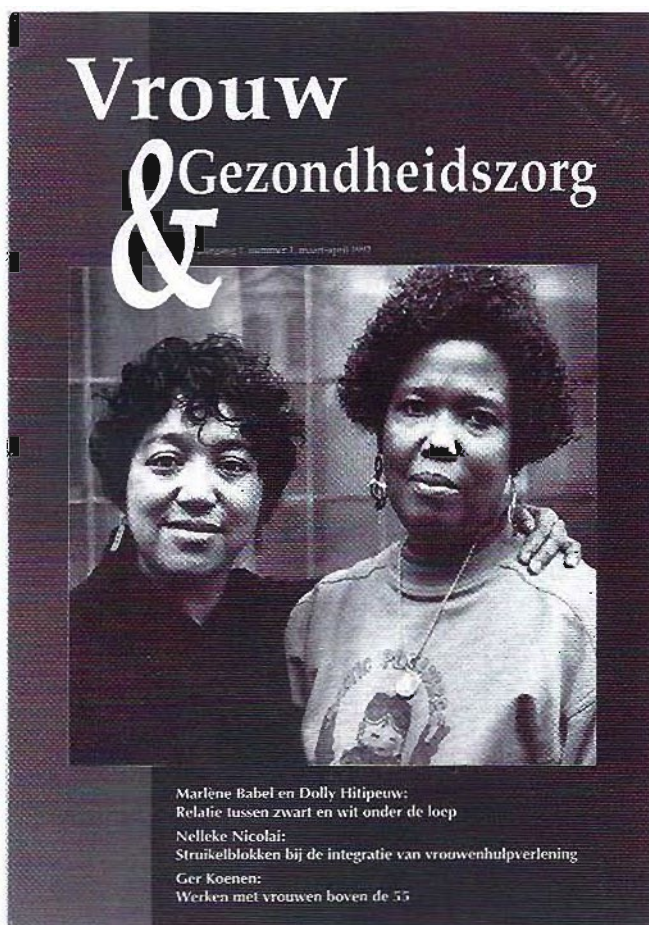
Bron: Archief Vormingscentrum De Borm, Aletta.

Vrouwen actief in het Vormingscentrum De Borm.

bare historische feiten of objectieve waarheid weergeeft. Volgens critici zou met het verzamelen van levensverhalen onbetrouwbare kennis gecreëerd worden. Selma Leydesdorff heeft als feministische historica in Nederland een lans gebroken voor de methode en pareert de kritiek als volgt: "Iedere bron is natuurlijk subjectief en representeert de visie van een individu of een beperkt aantal personen op een deel van de geschiedenis. (...) Het enige wat een historicus daarna toe moet voegen is aantonen wat gerepresenteerd wordt. Dat heet gewoonlijk bronnenkritiek."⁶

Het project dat Aletta uitvoert en dat tot doel heeft levensverhalen op te tekenen van vrouwen die actief waren tijdens de tweede feministische golf onderscheidt zich van *oral history*-onderzoek. In Nederland is het nog niet gebrui-

Het volgende citaat is van Nel Willekens die zich vanaf het allereerste moment thuis voelde in de vrouwenbeweging. Willekens werd eerst actief bij de Feministische werkgroep Brood en Rozen in Den Bosch.⁷ Ze vertelt heel levendig over haar eerste kennismaking met Dollie Mina: "Toen wist ik: yes, dat ga ik doen. Dat is voor mij. Helemaal. (...) Ik bel nog een vriendin op en we gaan erheen en er zaten zestig vrouwen. Geen enkele echte Bossche, ik was de enige Brabantse bleek ook achteraf. (...) Ik voelde me helemaal thuis. Had meteen het hoogste woord, wist precies wat er moest gaan gebeuren. En dat was gewoon ontzettend leuk. Ik kwam ontzettend veel leuke nieuwe mensen tegen. We vergaderen en we doen, en we houden acties. Heel veel. Dat was een heel opwindend jaar voor mij, alsof er een nieuwe wereld voor

Cover van het tijdschrift
Vrouw en gezondheidszorg.

wcning bekend en daar met elkaar aan werken, die hele lichaamsbewustwording." Dat dit gebeurde is bekend, maar het heeft een toegevoegde waarde om dit iemand vol enthousiasme te horen vertellen. Doordat Foeken wordt terug genomen naar het moment waarop zij met anderen vol verwondering het eigen lichaam ontdekte, wordt deze emotie ook overgebracht op de kijker.

De interviews tonen nog iets anders, namelijk een individu: 'de vrouw achter de beweging'. In de vrouwenbeweging was het helemaal niet *bon ton* jezelf op de voorgrond te plaatsen. Vrouwen schreven bijvoorbeeld in de Vrouwenkrant 'namens ons allemaal'. *Oral history* op video maakt portretten die het individu met haar eigen geschiedenis en afwegingen losweekt van de beweging. De vhw-beweging is in veel facetten exemplarisch voor de vrouwenbeweging als geheel en laat zien hoe de vrouwenbeweging in de jaren 1970 te werk ging en hoe allesomvattend de veranderingen waren.

Veel vrouwen maakten rigoureuze keuzes en gingen de confrontatie met de buitenwereld aan. Het dominante discours werd bevraagd en ging op de schop. Alle facetten van de samenleving werden door de vrouwenbeweging ter discussie gesteld: van persoonlijke relaties, lichaamsbeleving en ervaringen tot politieke en maatschappelijke structuren. De methode van *oral history* in combinatie met videoregistratie sluit daar bij aan. *Oral history* op video voegt een extra betekenislaag toe. Taal en tekst vor-

men slechts een deel van het verhaal. Beeld en geluid voegen daar tempo, ritme, emotie, intonatie en expressie aan toe. Ook het weglaten van informatie vanuit bescheidenheid, angst of kwetsbaarheid kan hierdoor zichtbaar worden en biedt onderzoekers belangrijke informatie. De toegevoegde betekenissen zijn bij uitstek relevant voor een beweging die zich zo nadrukkelijk op het lichaam, zelfbeschikking en persoonlijke ontwikkeling heeft gericht. Het afwerpen van maatschappelijke druk en rolpatronen is een mentaal én fysiek proces. ///

Noten:

- ¹ Nelleke Nicolai is psychiater en psychoanalytica. Medeoprichter, -organisator en cursuscoördinator van het programma 'Tante Sjaan', vrouwengezondheidsproject van het Studium Generale van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Verder voorzitter van de Projectgroep Vrouwenhulpverlening van de Ministeries van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur.
- ² Op basis van een telefoongesprek tussen Grietje Keller en Fridus Steijlen op 6 juni 2007. Steijlen is projectleider Stichting Mondelinge Geschiedenis Indonesië (SMGI), Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV).
- ³ Voor meer informatie over het gebruik van *oral history* op video bij dit onderzoek, zie: Grietje Keller en Josien Pieterse, 'Dance around the camera. Experiences with recording video oral history from the second wave women's movement', in: Saskia Wieringa (red.), *Traveling Heritages. New perspectives on collecting, preserving and sharing women's history*. Amsterdam, 2008.
- ⁴ Pim de Boer, 'Geschiedenis, herinnering en 'lieux de memoire'', in: Rob van der Laarse (red.), *Bezeten van Vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering*. Amsterdam, 2005, pp. 40-58 en p. 46.
- ⁵ Paul Thompson, *The voice of the past: oral history*, in: Robert Perks en Alistair Thomson (red.), *The Oral History Reader* (1998). Londen, 1998, pp. 25-31.
- ⁶ Selma Leydesdorff, *De mensen en de woorden*. Amsterdam, 2004, p. 48.
- ⁷ Nel Willekes werd actief in de vrouwenbeweging bij Dolle Mina en Brood en Rozen in Den Bosch. Ze werkte vervolgens voor de Emancipatorische Vrouwen Vormingswerk Adviesgroep (EVA), opgericht op 1 augustus 1977 te Amersfoort, opgeheven in 1981. Doel was het steunen en stimuleren van activiteiten, gericht op de emancipatie van vrouwen binnen het buurt- en clubhuiswerk, opbouw- en vormingswerk. Hun voornaamste actiemiddel was de uitgave van een tweemaandelijks nieuwsbrief 'Eva bijt door', waarin publicaties en discussies werden weergegeven. Zij was in de jaren 1980 coördinator van het vrouwenvormingscentrum De Born.
- ⁸ Dan Sipe, 'The future of oral history and moving images', in: Robert Perks en Alistair Thomson (ed.), *The Oral History Reader*. Londen, 1998, p. 414.
- ⁹ Ingrid Foeken is psychotherapeut en medeoprichter van het vrouwentherapiecentrum De Maan. De Maan begon als experimenteel project op het terrein van de vrouwenhulpverlening en werd opgeheven per 1 januari 1993. Doel was vrouwen op deskundige wijze ondersteunen en sterk en bewust maken, het ontwikkelen van nieuwe visies en methodieken en deze integreren in de reguliere geestelijke gezondheidszorg en het overheidsbeleid. Vervolgens was zij onderdeel van Admira dat werd opgericht ten tijde van de oorlog in voormalig Joegoslavië, met als doel de hulpverlening aan slachtoffers van (huiselijk en seksueel) geweld tegen vrouwen en kinderen in oorlogs- en naoorlogse situaties te verbeteren.

De documentaire 'Vrouwenhulpverlening, ontdekken en vernieuwen' (DVD) kan voor €15,- worden besteld via volgende link: http://www.aletta.nu/aletta/content/20062/publicaties_bestellen

Nieuwe abonnees van *Historica* kunnen als welkomstgeschenk deze DVD kiezen.

Josien Pieterse studeerde politicologie en genderstudies aan de Universiteit van Amsterdam. Zij was jarenlang programmamaker bij verschillende debatcentra. Zij is werkzaam als zelfstandig onderzoeker en documentairemaker.

Sinds 2006 is Josien betrokken bij het *oral history* onderzoek van Aletta, instituut voor vrouwen-geschiedenis.

Contact: siensiensien@hotmail.com

Grietje Keller (1967) studeerde in 1990 af aan de Filmacademie Amsterdam en werkte daarna als onafhankelijk documentairemaker en cameravrouw. In 2007 studeerde ze met een scriptie over de geschiedenis van borstvoeding cum laude af aan de Universiteit van Amsterdam, Master Vrouwenstudies. Sinds 2006 houdt ze zich bezig met *oral history* bij Aletta, instituut voor vrouwen-geschiedenis.

Contact: Van Oldenbarneveldtstraat 13-a-1, 1052 JP Amsterdam of g.keller@aletta.nu